

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/21974> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Hermans, Dagobert Bernardus Maria

Title: Middeleeuwse woontorens in Nederland : de bouwhistorische benadering van een kasteelvorm

Issue Date: 2013-10-17

Hoofdstuk 9

Woontoren: het contemporaine begrip

Inleiding

De term ‘woontoren’ is in Nederland voor het eerst in de 19de eeuw gebruikt als aanduiding voor een bepaalde groep kastelen, ter onderscheiding van andere vormen of typen kastelen. De vraag die in dit hoofdstuk wordt gesteld, is of in de middeleeuwen de woontoren ook als afzonderlijk bouwwerk werd herkend en erkend en als zodanig werd benoemd. De algemene consensus is dat het kasteel met verschillende termen werd aangeduid en dat deze termen door elkaar werden gebruikt.¹ De vraag is dan of bijvoorbeeld het in de 14de eeuw gebruikte woord ‘toern’ uitsluitend betrekking op een woontoren of werden ook andere typen kastelen toren genoemd? Voor de beantwoording van deze vragen is hoofdzakelijk gekozen voor digitaal ontsloten bronnen en kronieken die, hoewel misschien niet representatief, eenvoudig op termen zijn te onderzoeken. Het is een check in bronnen en geen uitputtend onderzoek. Het resultaat is mede daardoor gebaseerd op willekeurige voorbeelden. Terminologie is een vak apart en een uitgebreid onderzoek naar de herkomst en betekenis van het woord ‘toren’ valt buiten het kader van dit onderzoek.

9.1 De toren in de geschreven bronnen²

In de periode waarin de woontorens zijn gebouwd, globaal gesteld op circa 1200 - circa 1450, ontbreken gegevens in de vorm van geschreven bronnen. Dit geldt voor kastelen in Nederland in het algemeen en voor de woontorens in het bijzonder. Pas vanaf eind 14de eeuw komt er meer zicht op de manier waarop destijds tegen woontorens of torenvormige kastelen werd aangekeken, maar een deel daarvan is dan al opgenomen in vergrote complexen, zodat er een vertekend beeld ontstaat waar het de vermelding betreft.

De vroegste bekende vermelding dateert uit 1369. Het betreft een oorkonde waarin Hendrik van Snellenberch *‘sinen toern ende husinghe die hi heeft in Goylant’* van hertog Albrecht in leen ontvangt.³ In 1435 wordt het leen omschreven als *‘eenen toerne ende huysinghe mitter hofstede’*.⁴ Het gaat hier om een huis in Hilversum, door Dral omschreven als een woontoren. Van dit huis zijn nog geen resten aangetroffen. Aangenomen wordt dat de bij de herbouw van de Grote Kerk in Hilversum aan het eind van de 15de eeuw hergebruikte bakstenen afkomstig zijn van dit huis, maar zeker is dat niet.⁵ Ze kunnen ook afkomstig zijn van de kapel die ter plaatse stond.⁶

Twee vermeldingen uit 1388 betreffen de Rode Toren te Heteren en het kasteel Onsenoort. Van het kasteel de Rode Toren is niet met zekerheid bekend of het uit een vrijstaande woontoren is ontstaan.⁷ De vermelding in 1388 luidt *‘den Roden thoren’*.⁸ Op grond van de afbeeldingen uit de 18de eeuw heb ik geconcludeerd dat het kasteel of is voortgekomen uit een woontoren of uit een vierkant kasteel met op één hoek een bewoonbare toren, analoog aan het kasteel het Oude Loo te Apeldoorn. Ik neig, mede op basis van de vermelding, naar een woontoren, maar hier is de wens wellicht de vader van de gedachte.

Duidelijker is de vermelding van Onsenoort. Hier luidt de tekst *‘het huys ende den toorn de Hontsoord’*, waarmee één en hetzelfde gebouw wordt aangeduid en niet twee gebouwen.⁹ Uit bouwhistorisch onderzoek weten we dat het hier daadwerkelijk om een woontoren gaat.¹⁰ De

¹ Zie hiervoor onder meer Frey 2012 en Ebner 1976, met name pp. 11-14.

² Leenacten, regesten, oorkonden, e.d. Dus geen kronieken.

³ Enklaar 1932, 437.

⁴ Enklaar 1932, 438.

⁵ Dral 1992, 120.

⁶ Dral 1992, 120.

⁷ Zie voor een bouwhistorische analyse van dit kasteel Hermans 1997 en het lemma in de catalogus ‘Mogelijke woontorens’.

⁸ Sloet en Martens van Sevenhoven 1924, 150.

⁹ Van Oirschot 1981, 300.

¹⁰ Zie voor een bouwhistorische analyse van dit kasteel Hermans en Orsel 2005 en de beschrijving in hoofdstuk 13.

vermelding heeft overigens voor zover bekend betrekking op de bouw van een nieuwe toren en niet op een reeds bestaande toren. Mogelijk is hier zelfs bewust gekozen voor de bouw van een toren als versterking op de grens van Holland en Noord-Brabant, waarbij de woonfunctie ondergeschikt was. Vanaf 1391 worden bestaande woontorens als toren aangeduid. Het gaat dan om de Lunenburg: ‘*sinen toern tot Langbroec*’¹¹, Jagenstein: ‘*een halve hoeve mit den toern die daerop staet*’¹² en Sandenburg: ‘*sinen toern in Langbroec*’.¹³

Dit zijn beleningen waarbij de opstellers van het leenregister het blijkbaar belangrijk vonden om de bouwvorm als zodanig te benoemen. De vermeldingen hebben betrekking op de vorm en zegt niets over het gebruik.

In de ‘*Descriptio Frisiae*’ uit circa 1460, een onderdeel van de ‘*Historia Frisiae*’, staat ‘*Castraque et turres domorum cum domibus et habitaculis lapideis sunt infinita*’.¹⁴ De vertaling luidt volgens Janssen: ‘Versterkingen en torenhuizen vergezeld van optrekseltjes van steen zijn [in Friesland] oneindig’.¹⁵ Hier lijkt een onderscheid gemaakt te worden tussen castra en torenhuizen. Omdat grotere kastelen in Friesland vrijwel geheel ontbreken, is niet duidelijk waarom dit verschil wordt gemaakt. Het woord torenhuizen lijkt namelijk te duiden op de daar zo genoemde stinsen.

In de registers op de leenaktenboeken van Gelre komt het woord ‘toorne’ een enkele maal voor. In het boek over het kwartier van Nijmegen betreft het de Rode Toren te Heteren en Drakenburg te Herwijnen.¹⁶ Over de eerste is hiervoor al gesproken. Bij de Drakenburg is sprake van een solitaire toren. In het register over het kwartier van Arnhem wordt alleen Rosendaal als toren genoemd.¹⁷ Dit kasteel bevat weliswaar de nog steeds bestaande grote ronde toren, maar deze stond in oorsprong voor zover bekend niet solitair. Er lijkt in de Gelderse leenakten dus geen onderscheid gemaakt te worden tussen solitaire en niet-solitaire torens, de vorm van het belangrijkste bouwwerk van de hoofdburcht is hier leidend.

Ook in enkele digitaal beschikbare oorkondenboeken is gezocht op het woord toren of ‘turris’. Een steekproef in Ketner en Lacomblet heeft niets opgeleverd.¹⁸ In het Oorkondenboek van Holland en Zeeland is sprake van de ‘turrim Alborg’, waarmee een kasteel te Aalburg wordt bedoeld, maar welk kasteel dat is, is niet duidelijk.¹⁹ Een tweede vermelding betreft het kasteel Altena dat wordt omschreven als ‘kasteel en toren’.²⁰ Van belang is dat hier kasteel en toren naast elkaar worden gezet. Letterlijk dus ‘kasteel en toren’. Het Latijn is echter een zeer gecondenseerde taal en deze passage kan volgens Janssen ook nog betekenen: ‘het kasteel, met name de toren’ of ‘het kasteel, dat wil zeggen de toren’.²¹ Uitgaande van de letterlijke vertaling doet het denken aan de

¹¹ Dekker 1983, 277, noot 39.

¹² Dekker 1983, 277, noot 39.

¹³ Dekker 1983, 277, noot 39.

¹⁴ Reimers 1939, 50.

¹⁵ Met dank aan Hans Janssen voor de vertaling. Met ‘torenhuizen’ wordt ‘huizen in de vorm van een toren’ bedoeld.

¹⁶ Sloet en Martens van Sevenhoven 1924, 152 en 460.

¹⁷ Sloet en Van Veen 1917b, 432.

¹⁸ Gezocht is in Lacomblet 1846 en Ketner 1959. Eerdere werken van Ketner uit 1949 en 1954 zijn niet geraadpleegd omdat hierin de kastelen waar het in dit onderzoek over gaat ontbreken. Het is beperkt tot voor dit onderzoek relevante oorkonden.

¹⁹ Kruisheer 1986, 596.

²⁰ ‘*Quandocumque vero comes prefato castro turreque indigerit, mittet ipse suos supra castrum de Altena et sedem suam ibi habebit in suo custu*’. Kruisheer 1986, 109. Janssen vertaalt dit als ‘Wanneer ook maar de graaf echter het voornoemde kasteel en toren nodig heeft, zend hij zijn mannen en zal hij zelf het kasteel Altena en de heerlijkheid in zijn macht hebben’. Met vriendelijke dank aan Hans Janssen.

²¹ Vriendelijke mededeling Hans Janssen.

middel nederlandse omschrijving *'het huys ende den tooren'* voor Onsenoort die hiervoor al is genoemd. Het lijkt dus een verbijzondering te zijn om duidelijk aan te geven wat men bedoelt. In ieder geval komt de vermelding *'turreque'* overeen met de afbeeldingen die we kennen van het kasteel Altena, namelijk dat het in ieder geval in de 17de eeuw een solitaire toren was, behorend tot de vroege torens. Niet duidelijk is echter of de toren in oorsprong solitair stond.

Vroege torens zoals Ooij worden over het algemeen niet met *'tooren'* of *'turris'* aangeduid. Altena is daarop een uitzondering. De oudste vermelding van Ooij in 1148 spreekt over *'castro'* en in de leenakte uit 1300 is sprake van *'borch'*.²² Bij het kasteel Bergh, in oorsprong een ronde toren, is het onduidelijk. De oudste vermelding van een kasteel met die naam dateert uit de periode 1122-1131 en luidt *'Constantinus, nobilis quidam de Berga, sic enim vocabatur castrum ipsius'*.²³ Het is echter niet bekend op welk kasteel deze vermelding betrekking heeft. Het kan namelijk op zowel Montferland als Bergh duiden. De discussie daarover heeft nog niet tot een conclusie geleid.²⁴

Naast leenakten en oorkonden zijn er ook andere bronnen waarin verwezen wordt naar torens. Een voorbeeld is de beschrijving van de Boedelhof. Op 19 december 1621 wordt de Boedelhof door drie getuigen als volgt omschreven: *'... dat sij hebben sien staen voor de tijden van Duc d'Alba een hooch, vierkant steenen huis ofte spijcker opten poll van den Boelhof, met leyen bekleet, met een toorn an de sijdt na 't veldt, met een eerden wal rontom, end met een doornen hegge an den voet van den wall, met groote dubbelde graften end een cingelwal tussen beyden, end met twee touwbruggen, daervan de binnenste met een ijseren keten opgetrocken worden, end dat het huis op den poll noch heeft gestaen, als Taxis de stadt [Zutphen, aut.] innam [23 september 1583, aut.]. Buiten an de graften stondt een bouhuis van ses gebondt. ... Op het leydack van den Boelhof plach te liggen een duivenhecken...'*.²⁵ Er is dus sprake van een hoog vierkant stenen huis, waaruit ik afleid dat het gaat om een toren. Niet duidelijk is wat er met de *'toorn an de sijdt na 't veldt'* wordt bedoeld. Deze omschrijving kan niet op het huis zelf slaan. Een poorttoren lijkt mij gezien de situering ook uitgesloten. Mogelijk betreft het een traptoren.

In een processtuk uit 1577 verklaart Johan van Wijck, pastoor te Ravenswaai over *'Harman van Wijck Floriszoon'* dat hij bekend was met *'zijn goederen, heerlick ende eygen, mitsgaders zijn omgraven hoffstadt, huys ende thoorn dair hij plach te wonen'*.²⁶ Dit gaat over een huis te Rijswijk in de Neder-Betuwe. Het is tot op heden niet bekend om welk huis het gaat. Dit zou het huis Hoekenburg of het huis Vredestein kunnen zijn, eventueel een nog onbekend huis. Omdat de vermelding *'huys ende thoorn'* vaker voorkomt als omschrijving van een woontoren, zou het hier ook om een woontoren kunnen gaan.

Nog enkele voorbeelden. Het oudste kasteel te Rhoon wordt omschreven als *'den ouden toerne, die nu ter tijt in Roeden staet mit alre timmeringhe ende hofsteede, binnen den wutersten singhelgrave'*.²⁷ En ook hier is over het gebouw helaas niets bekend, ook niet waar het precies gelegen heeft. Dat laatste is wel bekend van het huis Cloppenburg bij Oost in Limburg, maar hoe het er uit zag juist weer niet. En juist van dit kasteel is er ook weer een omschrijving waarin het woord *'toren'* voorkomt. In 1420 wordt het omschreven als *'den hof gelegen in den dorpe van Oys ... met sijne steynen torne, huysingen, hoven ... wyeren'*.²⁸ Ook in 1666 wordt het nog door getuigen omschreven

²² Eliëns en Harenberg 1984, 270 en Sloet en Martens van Sevenhoven 1924, 6.

²³ Van Schilfgaarde 1950, 89.

²⁴ Zie hiervoor Van Schilfgaarde 1950, 89 en Schut 2003.

²⁵ De Graaf 1926, 149-151.

²⁶ Plomp 1993, bijlage 1, 112.

²⁷ Van der Vlies 1949, 31.

²⁸ Hupperetz, Olde Meierink en Rommes 2005, 495.

als ‘een borgh oft tooren’ en ‘borchtooren oft gebouw van steen’.²⁹ Heel anders is de omschrijving van kasteel Oost zelf, een ‘out huys ... [dat] bestaet in een oude keuken ende kamer voor deesen’.³⁰ Hieruit zou de conclusie getrokken kunnen worden dat het hier om een gebouw gaat van één bouwlaag met daarin twee ruimtes. Uit het bouwhistorisch onderzoek is echter gebleken dat het om een toren ging met een hoogte van bijna 14 meter met drie bouwlagen boven de kelder.³¹ Voorzichtigheid is echter geboden met deze bron en niet alleen omdat hij strijdig is met het bouwhistorisch onderzoek. Er worden namelijk vijf personen opgeroepen om te getuigen over de bouw van kasteel Oost. Alle vijf zeggen vrijwel woordelijk hetzelfde. Dat kan liggen aan de personen die besloten hebben dat ze allen hetzelfde zullen zeggen of aan de notulist die gemakshalve maar vijf keer vrijwel dezelfde tekst opgeschreven heeft. Allen verklaren namelijk dat wijlen Jeronimus van den Berge, genaamd Trips, het kasteel Oost ‘van den grond aff uyt de weyden opgebouwt ende getimmer [heeft]’.³² Dat lijkt in strijd met het feit dat de 13de of 14de-eeuwse zaaltoren in 1958 nog grotendeels overeind stond.

9.2 De toren in kronieken

Naast bronnen als leenregisters en oorkondenboeken zijn ook kronieken belangrijke bronnen. Een voorbeeld was de hierboven aangehaalde ‘*Descriptio Frisiae*’. Hier worden niet alle kronieken behandeld, slechts een paar waarin over (de bouw van) kastelen gesproken wordt en die digitaal te doorzoeken waren.

Als eerste de *Rijmkroniek* van Melis Stoke. Wanneer hierin gezocht wordt op het woord ‘toren’ dan staat op folio 33v de volgende tekst: ‘*Hi hadde beghonnen den nieuwen toern*’.³³ Aangenomen wordt dat deze tekst duidt op het kasteel Nuwendoorn, een kasteel met een grote toren op de noordhoek.³⁴ Hoewel het kasteel gerekend wordt tot de vierkante kastelen zal de bouw begonnen zijn met deze grote toren, waaraan het kasteel zijn naam ontleent. Meer verwijzingen naar het woord ‘toren’ zijn er in deze kroniek niet gevonden.

In de kroniek van Johannes de Beke komt het woord ‘toren’ meerdere keren voor.³⁵ In hoofdstuk LXXXVIII, regel 216-218 staat ‘*dese biscop Florens [Floris van Wevelinkhoven, aut.] dede vele dogheden in den stichte, want hi tymmerde te Hardenberch een casteel van stene, enen toorn, ene slaepcamer ende ene grote stallaedze wel van iic peerden*’.³⁶ De bouw heeft vermoedelijk plaatsgevonden rond 1386. Over de kastelen te Hardenberg is vrijwel niets bekend. Het is daarom niet mogelijk na te gaan wat De Beke hier precies bedoelt. Bedoelt hij een kasteel met als onderdelen een toren en een woonvleugel met ‘slaepcamer’? Het lijkt namelijk te gaan om een opsomming. In hoofdstuk LIV regel 24-25 staat ‘*daer si den toorn mede nederwerpen wouden*’.³⁷ Deze vermelding staat in een stuk tekst dat gaat over het burggraafschap van Groningen en de vermelding lijkt te duiden op een kasteel in Groningen, maar duidelijk wordt dat niet.

Iets meer vinden we in de rijmkroniek van Jan van Heelu. Hier wordt over het kasteel Limmel, het huidige Bethlehem bij Maastricht, geschreven:

‘*Die ierste viande, die hi vant,
Over Mase, dat was int lant*

²⁹ Janssen de Limpens 1964, 139.

³⁰ Janssen de Limpens 1964, 139.

³¹ Marres en Van Agt 1962, 125. Abusievelijk wordt hier gesteld dat het om een woontoren ging, terwijl het een zaaltoren is omdat de ruimten van oorsprong af onderverdeeld waren.

³² Janssen de Limpens 1964, 139.

³³ Geraadpleegd is de online versie van deze pagina op

http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/Rijmkroniek/folio/B/128E4_033V op 12 juli 2009.

³⁴ Renaud 1971a, 52.

³⁵ Bruch ed. 1982, onder meer 41, 51, 64, 65, 81, 100, 113, 175, 258.

³⁶ Bruch ed. 1982, 239.

³⁷ Bruch ed. 1982, 81.

*Van Valkenborch, want daer stont binnen
 Enen torre, dien dede hi winnen;
 Want daer waren binnen liede
 Daer sinen here af messciede:
 Dat woude die hertoge wreken,
 Ende dede dien torre af breken.
 Dit casteel wert, met crachte,
 Door broec ende door diepe grachte,
 Aen stormet, ende toe gheronnen,
 Alse eerlike alle ye wart ghewonnen
 Casteel, met scilde ende met spere;
 Want si daden sterc ghewere
 Die van binnen op dien toren;
 Nochtan bleef hi thant verloren :
 Dese casteel hiet Limale'.³⁸*

'Casteel' en 'toren' worden hier gelijk gesteld aan elkaar. Helaas is niet bekend hoe het kasteel Limmel er in die tijd uit zag. Het is, zoals te lezen is, in 1284 ingenomen en mogelijk deels verwoest. Het is daarna weer opgebouwd, maar in de Tachtigjarige Oorlog zwaar beschadigd en in verval geraakt. Delen van het kasteel zijn in het huidige gebouw opgenomen, maar die oudste delen dateren volgens Hupperetz c.s. uit het begin van de 16de eeuw.³⁹ Uit bovenstaande tekst blijkt dat het om een toren gaat, zonder dat daar een goed beeld van is. Dat de toren zijn sterkte zou ontleen aan het omringende 'broec' en de 'diepe grachte', zoals Hupperetz c.s. stelt is op zich juist, maar het staat er niet. Er staat dat het kasteel met kracht werd aangevallen en dat de hertog met zijn leger door het 'broec' en de diepe grachten trok. Opvallend in bovenstaande tekst is het gebruik van zowel het woord 'torre' als het woord 'casteel'. Wordt hier nu toren als *pars pro toto* gebruikt of het woord kasteel als *totum pro parte*? Door gebrek aan gegevens is dat niet duidelijk.

De vraag of het bij Limmel gaat om een woontoren, dringt zich opnieuw op wanneer we in de kroniek ook een vermelding vinden van het kasteel Libeek bij Margraten. Dit kasteel bevat in de kelder nog de restanten van een rechthoekige woontoren.⁴⁰ Te verwachten was dat Heelu hier in ieder geval over een toren zou spreken, maar hij noemt het kasteel tot tweemaal toe 'Lybois huus',⁴¹ dat overigens wel wordt gezien als een 'goede borge'.⁴² Was Limmel dan een andere toren dan Libeek? Of was Libeek wel een woontoren? Deze vraag is van belang omdat een deel van de woontorens alleen bekend is uit opgegraven plattegronden of, zoals bij Libeek, omdat er zich nog resten bevinden in (de kelder van) het huidige gebouw. Zijn dit wel torens geweest? Of zoek ik in de geringe maat van de plattegrond al gauw naar een toren om de gemiste ruimte te compenseren? Van een deel van de torens ken ik de opstand en die bevestigen het beeld van vierkante of rechthoekige plattegronden van een geringe omvang: het gaat hier meestal om woontorens.

De vraag of Limmel een andere toren was dan Libeek is ook interessant voor dit onderzoek. Stel dat Libeek inderdaad een rechthoekige woontoren was, zoals wordt verondersteld, werd hij dan wel als 'toren' gezien door tijdgenoten? Met andere woorden zouden alleen de vierkante torens het predicaat woontoren mogen dragen, omdat zij door tijdgenoten als toren werden herkend en erkend? Voor de beantwoording van die vraag raadplegen we opnieuw de leenakten van de huizen rond de Langbroekerwetering.⁴³ Immers, daar komt de benaming 'toren' voor en veel huizen zijn bekend omdat ze er of nog staan of er zijn afbeeldingen van bekend. Uit de oudste vermeldingen

³⁸ Willems ed. 1836, 65.

³⁹ Hupperetz, Olde Meierink en Rommes 2005, 347.

⁴⁰ Hupperetz, Olde Meierink en Rommes 2005, 485.

⁴¹ Willems ed. 1836, 72 en 106.

⁴² Willems ed. 1836, 72.

⁴³ Dekker 1983, 277, noot 39.

blijkt dat niet alle vierkante torens als zodanig worden omschreven. Zo wordt Weerdestein vermeld met *'dat huys tot Weerdensteyne'* en Rhijnestein met *'huys ende hofstede tot Rinensteyn'*.⁴⁴ De rechthoekige torens Hardenbroek, Vuylcoop, Wayestein, Beverweerd en De Beesde niet. Hoewel dus niet iedere vierkante toren als zodanig wordt aangeduid, worden rechthoekige torens meestal niet aangeduid met 'toren'. Toch zijn ook hierop uitzonderingen: Onsenoort is rechthoekig en wordt in 1388 'toorn' genoemd.⁴⁵ Ook in de kronieken is men niet consequent: in de Brabantse Yeesten van Jan van Boendale wordt over Borgharen gezegd *'dat was een vast toren, sonder waen'* en *'die toren wart tier selver stont / te broken, al tote in den gront'* en hier gaat het om een rechthoekige toren die we alleen als restant in de kelder van het huidige kasteel kennen.⁴⁶

Naast het zoeken naar het woord 'toren' is ook in kronieken gezocht naar het woord 'turris' en de betekenis daarvan. Dit leverde weinig voorbeelden op. In de *'De diversitate temporum'* van Alpertus Mettensis komt het woord 'turris' slechts één keer voor en heeft betrekking op het kasteel Gennep.⁴⁷ Over dit kasteel is vrijwel niets bekend. Op de spaarzame afbeeldingen van dit kasteel is wel een toren herkenbaar, maar die ziet er niet uit als een centrale toren waarop het woord 'turris' betrekking lijkt te hebben, maar veeleer als een hoektoren. In de Tielse Kroniek wordt twee keer een 'turrim' vermeld. De eerste betreft de grote ronde toren van het kasteel Rosendael.⁴⁸ Er is hier dus een duidelijke relatie van het woord met een toren. De tweede duidt op het blokhuis Gildenborch bij Vreeswijk.⁴⁹ Hiervan weten we vrij weinig, maar mogelijk ging het ook hier daadwerkelijk om een toren.

Wat voor bovenstaande kronieken geldt, geldt ook voor bijvoorbeeld de *Divisiechroniek*: een kasteel met een dominerende toren kan ook 'toorne' worden genoemd en woontorens worden niet altijd torens genoemd, maar bijvoorbeeld 'huus' zoals bij Heelu.

Geconcludeerd kan worden dat de kronieken op een kleine uitzondering na daarom voor mijn onderzoek weinig opleveren. De termen worden door elkaar gebruikt. Turris duidt niet uitsluitend op een toren en torens worden ook castrum of huis genoemd. Daarnaast gaat het soms ook om dichtertelijke beschrijvingen en is er mogelijk geen of een beperkte relatie met de werkelijkheid.

Te Winkel heeft in 1897 onderzoek gedaan naar de beschrijving van het kasteel in de 13de-eeuwse literatuur.⁵⁰ In zijn onderzoek komt ook de toren aan bod.⁵¹ Net als bij de kronieken gaat het in vrijwel alle gevallen om torens die deel uitmaken van een groter kasteel. Wel meldt Te Winkel dat een kleine burcht uit niet veel meer dan een toren bestond, maar enig aanknopingspunt daarvoor in de door hem aangehaalde literatuur ontbreekt. Na Te Winkel is er, voor zover bekend, geen gelijkwaardig onderzoek in Nederland meer verschenen. De vraag was of het ook wat op zou leveren. Een steekproef heeft tot nu toe niets opgeleverd. De literatuur uit de middeleeuwen is hiervoor blijkbaar niet of maar in geringe mate geschikt, omdat het de schrijvers niet ging om een betrouwbare weergave maar meer om een geïdealiseerde weergave.⁵²

Conclusie

Behalve in Utrecht en een enkele uitzondering elders, waar aantoonbaar is dat de woontorens aan

⁴⁴ Dekker 1983, resp. 277 noot 39 en 276 noot 32.

⁴⁵ Hermans en Orsel 2005a, 95.

⁴⁶ Willems ed. 1839, vijfde boek, 457 regel 1217 en 458 regel 1235-1236.

⁴⁷ Van Rij ed. 1980, 52. In Van Rij ed. 1999 is het woord in tweede instantie vertaald met 'toren'.

⁴⁸ Van Leeuwen ed. 1789, 448 en de vertaling: Kuys, De Leeuw, Paquay, et al. ed. 1983, 142.

⁴⁹ Van Leeuwen ed. 1789, 389 en de vertaling: Kuys, De Leeuw, Paquay, et al. ed. 1983, 125.

⁵⁰ Te Winkel 1879.

⁵¹ Te Winkel 1879, 143-150.

⁵² Lemmer 1989, Werner 1973 en in mindere mate Knappe 1974a en 1974b.

het eind van de 14de eeuw als zodanig worden aangeduid met het woord 'toern', lijken het woord 'toern' en vergelijkbare woorden in de middeleeuwen niet uitsluitend betrekking te hebben op solitaire torens. In sommige gevallen kon geen verband worden gelegd tussen de omschrijving 'toren' en het gebouw om te zien of het hier inderdaad gaat om wat in dit onderzoek onder een woontoren wordt verstaan. Door het ontbreken van bronnen van vóór het laatste kwart van de 14de eeuw van bovengenoemde gebouwen is het niet mogelijk om na te gaan of er een verschuiving optreedt in de algemene benaming 'huys' naar 'toern'. Vaak worden benamingen (voor hetzelfde object) door elkaar gebruikt, waaruit te concluderen is dat de middeleeuwer, op de hierboven genoemde uitzonderingen na, dus geen specifieke benaming gebruikte om een bepaald type kasteel aan te duiden. De aanduidingen zijn indicatief maar niet definiërend.